

IX Eesti
raamatuteaduse
konverents
29.-30. nov. 1979

Tartu 1979

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

IX EESTI RAAMATUTEADUSE KONVERENTS

29. - 30. nov. 1979. a.

Ettekannete teesid

Tartu 1979

RAAMAT TARTU KODUDES AASTATEL 1826-1850

Kaja Noodla

Sellel ajavahemikul Tartu kodudes leidunud raamatute arv (varaloendite andmeil) pakub eelmise perioodiga võrreldes järgmist pilti:

Köiteid nimestikuis	Nimestikke säilinud		Protsent nimestike üldarvust	
	1759-1825	1826-50	1759-1825	1826-50
1-10	26	27	42,6	45,7
11-100	29	23	47,6	39
101-200	6	5	9,8	8,5
üle 200	-	4	-	6,9
Kokku	61	59	100	100

Elukutsete läbilõikes kõigub käsitöölise raamatuvara 1-54, kaupmeestel 1-71, ametnikel 3-127, guvernantidel (demoiselles) 2-150 köite piires; üksnes kooliõpetajatel oli 63-532 köidet. Eestlaste kodudes leiti 1-10 raamatut 4 isikul (talupoeg, mõisateenija, soldatinaine, tööline), üle 19 raamatu mõisavalitsejal, 42 - poesellil, 48 - teenril, 267 - gümnaasiumiõpetajal. Siinjuures eestlaste raamatute ja isikute arvulised suhted vastavad üldistele proportsioonidele.

Käsitöölise ja kaupmeeste lugemisvara piirdus tavaliselt ainult kirikulauluraamatu ja piibliga, lisaks mõned jutluse- ja palveraamatud, katekismused, harva kalendrid, kaupmeestel ka mõni geograafia- või ajalooramat. Mitmekesi-

sema pildi annavad bürgermeister F. Akermanni, vene keele õpetaja M. Kolenda, raamatukõitja F.W. Wendelbrücki, kantseleiametnikkude D.H. Luetteni ja G. Skulti ning erumajor R. v. Schulmanni raamatunimestikud, kuid eraldi esile tõstmist väärivad siiski ainult neli erililmelist kogu, milles köiteid üle 200.

Linnaarst Christian Friedrich Redwisch (surn. 1826) 314 köitest moodustas kaks kolmandikku meditsiini- ja bioloogiakirjandus, nende hulgas nimekate teadlaste (K. v. Linné, A. v. Haller, J.G. Gleditsch, S. Spallanzani, S. Hahne-mann, F.J. Gall jt.) töid ja erialaseid ajakirju (Nordisches Archiv für Natur und Arzneiwissenschaft, Der Arzt, Almanach für Aerzte). Muust kirjandusest puutus silma kaks 18. sajandi levinumat ajakirja - F. Nicolai "Allgemeine deutsche Bibliothek" (48 kd.) ja Wielandi "Der teutsche Merkur".

Krahv Gotthard Andreas v. Mannteuffeli (1769-1832) 460 köite seas äratasid tähelepanu ilukirjanduse klassika mahukad sarjad (Cabinetsbibliothek der deutschen Classiker, 39 kd.; Deutsche Classiker, 33 kd.; Englische Classiker, 27 kd.; Römer und Griechen in Übersetzungen, 29 kd.; Römische Classiker, tõlked, 60 vihikut) ja kirjanike (Goethe, Hauff, Irving) kogutud teosed. Sageli esines nimestikus prantsuse autoreid (Lafontaine, Boileau, Racine, Delille, Fenelon, de Staël, Senancour, Lamartine).

Eraõpetaja, teoloogiakandidaat Carl Friedrich Wissel (surn. 1833) jättis päranduseks vaadeldava perioodi suurima

kogu, 532 köidet. See koosnes põhiliselt mitmesugusest õppekirjandusest, kallakuga antiiki. Üsna arvuka ilu- ja jutukirjanduse hulgas võidutsesid siin veel 18. sajandi lemmikautorid, nagu J.H. Campe (rida teoseid, nende hulgas "Noorem Robinson" mitmes keeles), Gellert, Kleist, Klopstock, Wieland, Marmontel, Goldsmith ja Fielding; aga ei puudunud ka Shakespeare.

Tartu gümnaasiumi ülemõpetaja, Tartu Ülikooli kasvandik Carl Christian Masing (1803-1844) oli oma suhteliselt lühikesel elul jooksul suutnud koguda 267 köidet (182 nim.) raamatuid. Üle poole neist kuulus täppisteaduste, eeskätt matemaatika valdkonda, kusjuures rohkesti leidis teoreetilisi uurimusi tunnustatud teadlastelt (Ch. Bossut, S. L'Huilier, A. Legendre, S. Lacroix, K. Mollweide, Ch. Gerling, A. Ettingshausen, J. Grunert jpt.). Väheste ilukirjanduslike teoste seas olid Deržavini luuletused ja J.H. Zschokke rahvaroomat "Viinakatk".

Üldvaates olid Tartu koduraamatukogud eelmise perioodiga võrreldes "noorenenud", muutunud isikupärasemaks, informatsioonirikkamaks, teaduslikumaks. Autorite ja pealkirjade kordumist esines veel ainult teatmeteoste ja keeleõpikute-sõnaraamatute puhul. 18. sajandi jutu- ja harduskirjandus oli minetanud endise domineerivuse (või viidud ühise nimetaja alla "alte Bücher") ja leida ainult mõnes suuremas kogus. Valgustuskirjanikest olid püsima jäänud vaid Rabener (satii-rid) ja Fenelon (Telemachos), uute autoritena aga tulnud Shakespeare, Milton ja Scott. Juriidilist kirjandust leidis peaaegu ainult bürgermeister Akermanni kodus. Vaimulik kir-

jandus on arvele võetud enamasti summaarselt. Väheseks oli jäänud ka filosoofia- ja moraalikirjandus. Pedagoogikas oli tähelepanu suunatud koolikorralduse küsimustele. Ajaloos näeb üld- ja vanaaja ajaloo kõrval huvi kaldumist Venemaa ajaloole. Matemaatika- ja loodusteaduse õpikute kõrvale hakkavad ilmuma teoreetilisemad teosed. Üksikuteks jäid geograafiaraamatud, reisikirjeldused ja -juhid, atlased, ter- vishoiu- ja farmaatsiaraamatud. Oli ka üks kokaraamat.

Endiselt au sees püsisid keeleõpikud ja sõnaraamatud, konversatsiooni- ja erialaleksikonid ning maakaardid. Tub- listi kasvanud näis olevat perioodilise kirjanduse osatäht- sus. Nimestikes leidsid: Goethe ja Schilleri "Die Horen", illustreeritud "Pfennig-Magazin", "Englische Miscellen", "Magazin aller neuen Erfindungen"; erialased: "Minerva", "Historisches Taschenbuch", "Politisches Journal", "Juris- tisches Wochenblatt", teatrisisuline "Odeum" ja "Modezei- tung".

Baltica kirjanduse esinemine jäi tagasihoidlikuks (Russowi kroonika, W. Ch. Friebe "Handbuch der Geschich- te ...", K. v. Knorringi "Russische Bibliothek für Deut- sche", "Oeconomisches Repertorium für Liefland", J.B. Ho- manni ja C.G. Rückeri kaardid jm.), kuid märkimisväärselt oli kodudesse jõudnud Tartu Ülikooli õppejõudude teoseid (G.F. Parrot, F.Ph. Ewers, M. Bartels, D.H. Grindel, F.G. Struve, F.G. Bunge, F.R. Faehlmann jt.).

EESTI KIRJAMEESTE SELTSI RAAMATUKOGU SAATUSEST

Hülvi Leirost ja Heino Räim

Eesti Kirjameeste Seltsi kui rahvusliku liikumise suur-
ürituse osa eesti kultuuriloos on üldtunnustatud. Hinnatud
on ka seltsi liikmetele kasutamiseks mõeldud raamatukogu,
millele hiljem seati rahvusraamatukogu ülesandeidki.

Eesti Kirjameeste Seltsi sulgemise järel läks raamatu-
kogu teatavasti Eesti Üliõpilaste Seltsile, sealt Eesti Rah-
va Muuseumi raamatukogule.

Et Kirjandusmuuseumis säilitatakse Eesti Kirjameeste
Seltsi raamatukogu inventariraamatut, siis saab täpsemalt
jälgida, kuivõrd seltsi kogu on jõudnud muuseumi arhiivraa-
matukogusse. EKMS-i kogus leidunud trükiseid on arhiivraama-
tukogu kolmes fondis: eestikeelsete raamatute, võõrkeelsete
raamatute ja ajakirjanduse fondis. Võrdlemisel on selgunud,
et seltsi kogus leidunud teosed on enamuses arhiivraamatu-
kogus olemas. Kuid EKMS-i raamatukogu inventarinumbriga trü-
kiseid on põhifondides üpris tagasihoidlikult. Ometi on säi-
linud mõndagi haruldasemat.

Eesti Kirjameeste Seltsi raamatukogu ebatäielik säili-
mine tunnistab, et kogu saatuse on keerukam, kui esialgu ar-
vatud.

KIRJANDUSMUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGU FONDIDE
KUNEMISEST

Leida Laidvee

Vaadeldes Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu (AR) fondide kujunemist alates tema asutamisest Eesti Rahva Muuseumi (ERM) juurde (1909. a.) kuni tänaseni, võib jagada selle mitmesse arengujärku.

Esimest tegevusperioodi (1909-1917) iseloomustab järgmine olukord: Raamatukogule oli kohe asutamisel antud rahvusraamatukogu ülesanded, s.t. ta pidi koguma kõiki eestikeelseid ja Eestis ilmunud ning Eestisse puutuvaid vene- ja võõrkeelseid trükiteoseid. Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) andis üle oma enam kui 10000 köite suuruse kogu, mis sai ERM-i raamatukogule aluseks. Kogu jäi aga veel aastateks EÜS-i ruumidesse. Kuigi muuseumi raamatukogul puudusid ruumid ja spetsiaalselt raamatukogu töötajad, oli see siiski väga intensiivne ja tulemusterohke tegevusajajärk. Vanavara kogumisel asuti kohe 1910. aastal ka trükiteoseid koguma. Peale selle pöörduiti kirjastuste, trükikodade, toimetuste, tsensorite, Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu, Vene Teaduste Akadeemia jt. poole eestikeelsete ja Baltimaid puudutavate muu-keelsete trükiteoste saamise palvetega. Kuna sel perioodil ametlikus korras sundeksemplare eesti trükistest ei õnnestunud saada, tuli palju vaeva näha isegi jooksvalt ilmuvate trükiste saamiseks. Oli suureks saavutuseks, et ajalehtede ja ajakirjade toimetused hakkasid muuseumile tasuta oma väljaandeid saatma.

Avaldati ka rohkesti üleskutseid rahvale, milles selgitati ERM-i tegevust ja ühtlasi ERM-i Keskraamatukogu ülesandeid ning vajadusi.

Teisel perioodil (1918-1940) suudeti kindlustada sündeksemplari saamine kõigist ilmuvatest trükiteostest. Alguses küll lünklikult, 1923. aasta trükiseaduse põhjal aga juba täielikumalt ja kahes eksemplaris. Ostudeks oli raha vähe. Ei jätkunud olulisemate teatmeteoste muretsemiseks, rääkima vanemate väljaannete ostmisest. Nii mõnigi pakkumine jäi rahapuudusel realiseerimata. Osteti peamiselt baltika-kirjandust ja käsiraamatuid.

1938. a. aprilli uue trükiseadusega võeti sündeksemplari ära. Uue taotluse põhjal õnnestus sama aasta mais sündeksemplar tagasi saada, kuid ainult ühes eksemplaris. 1940. aastaks oli raamatukogu fondide üldsuurus 153000 köidet.

Uued perspektiivid avanesid Arhiiviraamatukogule 1940. aastal, mil asutati Kirjandusmuuseum ja raamatukogust sai muuseumi osakond. Kohe esimesel nõukogude aastal määrati AR-ile vabariiklik sündeksemplar kõigist Eesti NSV-s ilmuvatest trükiteostest ja ka ostusummasid oli piisavalt, kuid Suur Isamaasõda ja fašistlik okupatsioon katkestasid ajutiselt raamatukogu tegevuse. Lõpuks muuseum likvideeriti ja fondid evakueeriti.

Sõjajärgsed aastad kulusid fondide reevakueerimiseks, kasutamiskorda seadmiseks, inventuuri läbiviimiseks. Samal ajal püüti raamatukogusse saada võimalikult kõiki Isamaasõja ajal Nõukogude tagalas ilmunud eestikeelseid raamatuid ja lendlehti ning eesti väeosade ajalehti. Asuti ka oma reserv-

fondi esialgsele läbitöötamisele ja reservfondist trükiste valimisele. Sel ajal avanes ka soodsaid võimalusi vanemate fondide täiendamiseks ostude teel.

Fondide täiendamist jätkati vastavalt ajalooliselt kujunenud profiilile. Lisaks eestikeelsele ja baltika-kirjandusele muretseti muuseumi profiilile vastavalt ja osakondade tööks vajalikku vene- ja võõrkeelset erialast teaduslikku kirjandust ja käsiraamatuid.

1950-ndatel aastatel hakati otsima uusi võimalusi vajalike trükiteoste saamiseks. Alates 1956. aastast toimub vahetus kodu- ja välismaa teaduslike asutuste ja teadlastega. 1957. aastal hakati vanemate fondide täiendamise sihiga tegema kogumisretki rajoonidesse. Kogumistöö rajoonides oli kõige tulemusrikkam 1959.-1964. aastani.

1960-ndatel ja 1970-ndatel aastatel lisandus fondide täiendamiseks uusi töövorme. Otsiti rajoonides korrespondente-aktiviste, kelle abiga kogumistööd tehti. Senisest enam selgitati välja lünki vanemates fondides, koostati vajalike trükiste valiknimestikke jne. Kogumistöö asemele on tulnud järjest enam erakogude väljaselgitamine korrespondentide abiga ja nende kogude läbivaatamine. Peale selle on asutud teiste raamatukogude reserv- ja vahetusfondidest vajalikku kirjandust otsima.

On tekkinud uusi raskusi komplekteerimisel. Järjest enam ilmub eesti kirjanike ja teadlaste teoseid teistes liiduvabariikides ja välismaal. Nende kohta õigel ajal eelinformatsiooni saamine ja nende muretsemine on äärmiselt raske.

Peale põhifondidesse komplekteeritud kirjanduse on AR-ile üle antud terve rida kirjanike ja kultuuritegelaste isiklikke raamatukogusid, mis säilitatakse eraldi memoriaalkogudena (praegu arvult 14). Esimene neist anti üle 1917. aastal (V. Reimani), viimane 1979. aastal (Joh. Aaviku). Kõik need erikogud aitavad kaasa fondide täiendamisel Kirjandusmuuseumi profiilile vastava kirjandusega, ühtlasi annavad need asendamatu materjali nende omanike elu ja tegevuse uurijatele.

Aastakümnete pikkuse samadel põhimõtetel komplekteerimise tulemusena on suudetud koguda ligi 100 %-liselt kõik eestikeelsed trükiteosed ja rikkalik baltika-fond.

Esimeseks jaanuariks 1979 oli Arhiivraamatukogu fondide üldsuurus 693200 arvestusüksust.

KÄSIKIRJALINE IUGEMISVARA XVIII SAJANDIL
JA XIX SAJANDI AIGUSES

Rudolf Põldmäe

1. Ettekandes on püütud ülevaadet anda Kirjandusmuuseumi käsikirjade ja rahvaluule osakondades hulgaliselt leiduvatele käsikirjadele XVIII sajandist ja XIX saj. algusest, mis kuuluvad enamasti vennastekogudusele. Selle kogudusekorralduses olid juhtideks Saksamaalt tulnud hernhuutlased, kuid kohapealseteks tegelasteks väheharitud või hariduseta eestlased, keda juhiti kirjalike korraldustega ja käsikirjaliste usuliste materjalidega, mida kogudustes ette loeti. Kuid võimekamad kohapealsed usuvennad hakkasid ka iseseisvalt jutlusi pidama, elulugusid kirjutama, hernhuutlikke laule luuletama jne. Kujunesid kohalikud kirjamehed, kes kopeerisid või kirjutasid iseseisvalt terved raamatukogud käsikirju kokku. Suuremad ja tähtsamad käsikirjad köideti korralikult ja säilitati hoolikalt, kuigi neid rohkesti kasutati. Käsikirju on pärandatud perekonnas ühelt põlvkonnalt teisele.

2. Käsikirjade kasutamise traditsioonile panid aluse XVIII sajandi keskel mitmed hernhuutlikud kirjamehed (Adam Koljo, Mango Hans, M. Ignatius, A. Raudjal jt.), kuid massiliseks tegevuseks kujunes see alles XIX sajandi alguses, kui vennastekoguduse tegevus tõusis haripunkti. Traditsioon jätkus kohati veel sajandi teisel poolel.

3. Käsikirju kogusid ja publitseerisid mõnevõrra ratsionalistlikud kirjamehed (J.H. Rosenplänter, O.W. Masing,

K.G. Sonntag jt.), samuti olid neist huvitatud Õpetatud Eesti Selts ja Eesti Kirjameeste Selts. Kõige rohkem kogusid käsikirju Eesti Rahva Muuseumi vanavarakogujad 1910. a. paiku, ja käsikirju laekub veel tänapäevalgi.

4. Käsikirjad levisid peamiselt Tartu- ja Võrumaal, vennastekoguduse tähtsamal tegevusalal, ja on enamuses lõunaeesti-murdelised. Hoopiski vähe on saanud käsikirju Põhja-Eestist ja Saaremaalt, kus neid ilmsesti vähem produtseeriti. Sisuliselt pole viimastel seost Lõuna-Eesti käsikirjadega ja põlvnevad ilmsesti teistest (osalt rootsi) allikatest. Võimalik, et mõnele heale kirjaoskajale oli käsikirjade kopeerimine isegi tasuliseks tööks.

5. Žanriliselt paistavad silma käsikirjalised lauluramatud, mis sisaldavad peamiselt trükis avaldamata vennastekoguduse laule. Osa nendest võivad olla algupärased, eriti pikemad, ballaadikallakulised. Hiljem on vaimuliku luule kõrval käsikirjadesse tunginud ka riimilisi rahvalaule ja kunstluulet.

6. Käsikirjalise kirjanduse alustajaks tuleb pidada Urvaste köstrit ja koolmeistrit Adam Koljot 1740. aastaist (mitte Mango Hansu, nagu varem väidetud); ta tõlkis J. Arndti mahuka teose "tõelisest kristlusest" ning inglise baptistliku autori John Bunyani allegoorilised teosed "The Pilgrim's Progress" ("Ristiinimese teekond") ja "Holy War" ("Püha sõda"), mis läksid koopiates ringkäiku. Nõile lisandus hiljem Bunyani teiste teoste tõlkeid. Kõige populaarsemaks käsikirjaliseks lugemispalaks kujunes apokriivaline "Nikodeemuse evangeelium" koos mitmete lisandustega, mis kä-

sitlevad Kristuse elu- ja surmalugu; teose trükkimist takistasid tsensurid korduvalt kuni 1904. aastani, mil see esmakordselt trükkis ilmus.

7. Käsikirjades esineb rohkesti palasid ristiusu tagakiusamistest selle algaegadel. Üheks populaarsemaks lugemispalaks on olnud "Esimeste kristlaste kümme tagakiusamist", millel ei puudu ajalooline tõepära. Legendaarne on "Teadaandmine seitsmest magajast", milles jutustatakse, et seitse tagakiusatud venda maganud koopas 350 aastat.

8. Eri rühma moodustavad müstilised lood taevas- ja põrguskäimistest, milles esitatud nägemused võivad toetuda usuhaigete visioonidele. Täiesti originaalne näib olevat Võrumaa Vastse-Roosa valla talupoja Lüütsepa Jaani taevaskäik 1792. aastal, mille olevat Jaan ise kirja pannud ja rahva sekka läkitanud.

9. Apokriivadega on segunenud mitmed kristlike motiividega muinasjutud, mis on lähedal sentimentaalseile rahvaroomatuile ja hakkasid XIX sajandi keskel trükkis ilmuma.

10. Käsikirjades esineb ka maagilise sisuga "taevakirju", mis olevat taevast maale saadetud kristlike manitsustega; samuti liituvad nendega "õnnetute päevad" nimestik ja "Kaksteist juuda suguharu nuhtlust", millel ei puudu antisemitlik iseloom. Ühes "taevakirja" tüübis, mis näib olevat meie maa algupärane, manitsetakse rikkaid oma varasid ära jagama vaestele.

11. Vennastekoguduse käsikirjad moodustavad ühe peatüki eesti vanema kirjanduse ajaloo. Need on ülekaalukalt usulise sisuga, kuid annavad mõningaid andmeid ka rahva tõelisest

elust pärisorjuse ajastul. Neis hakkasid juurduma ka ilmaliiku kirjanduse alged, mis moodustavad eelastme rahvusliku liikumise perioodil sündinud päriskirjandusele. Kuna tekstid on enamasti lõunaeesti-murdelised, siis võiksid need huvi pakkuda ka murde- ja lõunaeesti kirjakeele ajaloo uurijaile.

EESTI RAAMAT VENE BIBLIOGRAAFIAVAHENDITES
KUNI XIX SAJANDI KESKPAIGANI

Ilse Hamburg

Et Eesti alad kuulusid XVIII sajandi algusest peale paljurahvuslise Vene riigi koosseisu, seepärast vene bibliograafia areng, tema huviobjekti laienemine kogu riigi territooriumil ilmunud mistahes keelsele trükisõnale tingiski muu hulgas ka eestikeelse raamatu peegeldamise vene bibliograafiavahendites. Kuigi eesti raamatut registreerivad jooksvalt ilmunud vene üldise bibliograafia vahendid tegid seda eri aegadel väga erineva ammendavuse ja täpsusega, leiame neist siiski olulisi lisaandmeid üksikute eestikeelsete raamatute väljaselgitamiseks nii eri nimetuste kui ka üksikute trükikide osas, samuti mõnede trükiste tegeliku ilmumisaja täpsustamiseks. Nimetatud vene bibliograafiavahendid on balti-saksa ajakirjanduses ilmunud üksikute loetelude kõrval eesti trükiste kohta üheks andmeteallikaks eriti oma varasel ilmumisperioodil kuni XIX sajandi keskpaigani, sest eestikeelne registratsioonbibliograafia sai alguse alles sajandi keskel - "Ramato kulutaja" näol ÕES-i "Ma-rahva Kalendris" 1850. aasta kohta. Kuid peale bibliograafiliste andmete pakuvad vaa-

deldavad vene bibliograafiavahendid ka ajaloolist huvi: neis näeme eesti raamatu järk-järgulist jõudmist kogu tsaari-Venemaa raamatutoodangut peegeldavasse väljaandesse, suhete kujunemist eesti raamatu ja vene bibliograafia vahel.

1. Kõige varasemaks vene bibliograafiavahendiks, kus leidub andmeid ka eesti raamatu kohta, on H. L. C. Bacmeisteri (1730-1806) poolt Peterburis väljaantud esimene bibliograafiaajakiri Venemaal "Russische Bibliothek, zur Kenntniss des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Russland" (1772-1789). Ajakiri ilmus ebaregulaarselt, kokku anti seda välja 11 köidet, igas 6 numbrit. Iga numbri põhiosa moodustas nimestik Venemaal ilmunud trükistest, kusjuures igale tiitlikirjele on lisatud trükise sisu avav referaat. Peale nimestiku ilmus ajakirjas veel sõnumite ja teadete rubriik ("Nachrichten..."), kus muuhulgas avaldati statistilisi andmeid kogu riigi trükiste ja trükikodade kohta, sellega seoses loetletakse või kirjeldatakse ka üksikuid trükiseid. Esialgu suudeti kirjandust registreerida aasta pärast ilmumist, ajakirja lõpuaastail aga hilines registratsioon kuni kümme aastat.

Ajakirjas leidub andmeid kokku 14 eestikeelse ja eestikeelset teksti sisaldava trükise kohta, ilmunud ajavahemikul 1715-1780. Neist jooksvalt on registreeritud 5 (kolm aastast 1773, kaks eestikeelset teksti sisaldavat aastaist 1779 ja 1780). Sõnumite rubriigis, Pöltsamaal ilmunud trükiste nimestikus, on nimetatud veel kaht - nendeks on "Lühhiike õpetus" (1766) ja "Arsti ramat" (1771). Kolme eestikeelse trükise käsitluses on nimetatud veel seitse eestikeelset varem

ilmunud eri teost või varasemat trükki. Eestikeelsete trükiste kirje on veatu ja neid käsitlevad referaadid on kirjutatud eesti keele oskaja poolt. Võiks oletada, et Bacmeister on nende kohta kaastööd saanud kas A.W. Hupelilt või Fr. K. Gadebuschilt, kellega tal oli sidemeid. Viimastest algasidki suhted Eestis ja Peterburis tegutsevate bibliograafide vahel, vastastikune informatsiooni vahetus ja üksteise tööde tutvustamine ajakirjanduses. Ehkki need sidemed jäid edaspidi juhuslikeks ja katkendlikeks, näitavad nad siiski eesti-vene kultuurisuhete üht tahku.

2. Tuntud vene õpetlane P.I. Koeppen (1793-1864) andis aastail 1825-1826 Peterburis välja esimest venekeelset bibliograafiaajakirja "Библиографические листы", mis registreeris 1825. aastal kogu Venemaal ilmunud trükisõna. Selle hulgas on kirjeldatud 11 nimetust eestikeelseid trükiseid raamatuid, kalendreid ja O.W. Masingu "Marahwa Näddala-Leht". Lisaks neile on eestikeelsete trükiste hulka loetud ka J. H. Rosenplänteri "Beiträge", sest see sisaldab eestikeelset teksti. P. I. Koeppeni ajakiri registreerib eestikeelseid raamatuid sama palju, kui neid loetleb A.J. Schwabe koostatud ÕES-i raamatukogu tuntud kataloog "Chronologisches Verzeichniss...", kuid kummaski on üks selline raamat, mis teises puudub. Trükiste kirje keeleks on küll vene keel, kuid tiitellehe andmed antakse teose keeles. Trükiste pealkirjad on vene keelde tõlgitud, kui aga see sisu ei ava, on lisatud annotatsioon. Eestikeelsetel trükistel on püütud määrata isegi dialekt, kuid selles on eksimusi. Ajakirja lõpunumbrites on esitatud statistilisi andmeid Venemaa trükitoodangu

kohta mitmes läbilõikes, sealjuures ka üksikute trükikodade ja keelte kaupa. Ühtlasi aga tutvustas nimetatud ajakiri esmakordselt vene lugejatele eesti bibliograafia alal tehtavat tööd - J. H. Rosenplänteril käsil olnud "Bibliotheca esthonicat". Andmed viimase kohta on Koeppenile saatnud K.G. Sonntag, nagu selgub tema ja Rosenplänteri kirjjavahe- tusest, kusjuures ta on Rosenplänterit Koeppenile kaastöö- lisekski soovitanud.

3. Järjekordse katse kogu Venemaa trükitoodangu jooks- vaks registreerimiseks tegi neli aastat hiljem ajakirjas "Московский Вестник" üliõpilane V.D. Komovski. Ajakirja viimases aastakäigus 1830. aastal ilmus tema koostatud "СПИ- СОК ВСЕХ КНИГ, ВЫШЕДШИХ В РОССИИ В 1829 ГОДУ". Selles süs- temaatiliselt ülesehitatud nimestikus on loetletud üldse 714 raamatut ja kalendrit. Vaimuliku kirjanduse ja kalendri- te rubriikidest leiame ka 6 eestikeelset, kolme võrra rohkem nimetusi kui neid 1829. aastast loetleb A.J. Schwabe eespool nimetatud kataloog. Kirjeandmetest antakse eesti keeles ainult pealkiri, kõik ülejäänud elemendid tuuakse vene kee- les. Pealkirja venekeelset tõlget ega annotatsioonid ei lisa- ta.

4. Neli aastat pärast Komovski katset hakkas ilmuma Venemaa rahvahariduse ministeeriumi häälekandja "Журнал Ми- нистерства народного просвещения" (1834-1917), mis esimesest aastakäigust peale pööras tähelepanu ka Vene riigis ilmuva trükisõna peegeldamisele. Aastail 1834-1843 avaldati selles ajakirjas aastaülevaateid Venemaal ilmunud raamatutest (aas- tate 1833-1842 kohta), paralleelselt sellega ilmusid aastail

1834-1859 ka perioodika ülevaateid. Neis ülevaadetes püütakse üksikute aastate trükitoodangut iseloomustada nii sisuliselt kui ka statistiliselt, kusjuures esitatakse ka trükiste kirjeandmeid. Esimese raamatute aastaülevaate koostajaks oli seesama V.D. Komovski, kes koostas 1829. aasta trükiste nimestiku, vahepeal oli temast saanud haridusministri kantslelei ülem. Aastate 1835-1837 raamatute ülevaadetes on nimetatud kokku 22 eestikeelset trükist, kusjuures pealkirjad antakse ainult venekeelses tõlkes (1835. aasta ülevaates on eestikeelne pealkiri ära näidatud joone all). Eestikeelset perioodikat on kirjeldatud ainult viimases, 1859. a. ilmunud ülevaates, kusjuures "Perno Postimees" antakse ekslikult lätikeelsete väljaannete lõpul. "Tallorahva Postimeest" pole nimetatud, küll aga leiame sealt vene ja läti ning eesti keeles Riias ilmunud õigeusulise ajakirja "Jummala Kartusse Kool".

Paralleelselt aastaülevaadetega hakkas haridusministeeriumi ajakiri 1837. aastast alates avaldama kogu Vene riigis ilmuvate raamatute kuunimestikke pealkirja all: "Указатель ВНОВЬ ВЫХОДЯЩИХ КНИГ". Esiialgu ilmusid need ajakirja veerugudel omaette paginatsiooniga osana, aastail 1839-1855 aga eraldi kaasandena: "Библиографические прибавления к Журналу Министерства народного просвещения". Nendest nimestikest loetakse riikliku registratsioonbibliograafia algust Vene maal. Esimesest ilmumisaastast alates leiame neist andmeid ka eestikeelsete raamatute kohta, eelkõige usuteaduse ja mitmesuguste raamatute rubriikidest (viimane kannab nimetust "Смесь"). Tiitellehe kirje on antud eesti keeles, kusjuures

esimestes nimestikes on ilmumis- ja arvandmed esitatud vene keeles, alates 1839. aastast aga ainult viimased. Pealkirja venekeelset tõlget ega annotatsioon ei anta. On teada, et vaadeldavad kuunimestikud toetusid tsenseerimisandmetele, sellega on seletatavad eestikeelsetes sõnades esinevad röhked sedalaadi keelevead, mis tekivad käsitsi tekstist ära kirjutamisel, kui vastavat keelt ei tunta. Võrreldes A. J. Schwabe kataloogiga annab rahvahariduse ministeeriumi ajakirjas ja selle kaasandes ilmunud "УКАЗАТЕЛЬ ВНОВЬ ВЫХОДЯЩИХ КНИГ" eesti raamatu kohta arvuliselt küll vähem andmeid, kuid loetletud trükiste hulgas on mitmeid selliseid, mis nimetatud kataloogis puuduvad. Niisiis jõudis eesti raamat vene riikliku registratsioonibibliograafia väljaandesse juba selle algperioodil, XIX sajandi esimesel poolel.

UDO IVASKI ISIKLIKUST ARHIIVIST

Helene Kulpa

Raamatuteadlane Udo Ivask (1878–1922) on sündinud Viiandimaal. Tema kodulinnaks oli Tartu, kus möödusid tema koolipõlv ja viimased eluaastad.

U. Ivaski peamine teaduslik, raamatukogunduslik ja ühiskondlik tegevus toimus Moskvas 1902–1920. a. Aastail 1920–1922 töötas U. Ivask Tartu Ülikooli Raamatukogus.

U. Ivask oli esimene eesti raamatuteadlane. Et tema tegevus oli seotud nii Eesti kui ka muude endise Venemaa aladega, siis kuulub ka tema teaduslik pärand nii eesti kui

ka vene kultuurilukku.

Pärast U. Ivaski surma jäi järele tema küllaltki rikkalik isiklik arhiiv, mida säilitatakse juba ligi 60 aastat. Käesoleval ajal asuvad materjalid põhiliselt kolmes kohas: 1) ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus, 2) TRÜ Teaduslikus Raamatukogus ja 3) U. Ivaski tütre Helene Kulpa valduses. Mitmete materjalide koopiaid on deponeeritud ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukokku.

Arhiivi tähtsamaks osaks on U. Ivaski trükis avaldamata jäänud käsikirjalised teosed bibliograafia, eksliibriste uurimise ja genealoogia alal. Nende hulgas väärivad eelkõige tähelepanu 1) "Materjale Venemaa perioodika kohta", mis sisaldab üksikasjalikke bibliograafilisi andmeid Venemaal kõikides keeltes 1703.-1917. a. ilmunud ajakirjanduse kohta ning ka kirjanduse loetelu perioodika kohta üldse, 2) "Vene eksliibriste kirjeldus" 4. osa ja 3) "Ivaskite ja nende sugulas perekondade sugukonnalugu". On säilinud veel rida autobiograafilisi materjale, päevikuid ja mälestusi, dokumentide kogu; U. Ivaski sugulaste portreede ja fotode kogu; epistolaarne pärand (kultuuritegelaste kirju U. Ivaskile); U. Ivaski jooniseid jm.

U. Ivaski isikliku arhiivi juurde on kogutud hiljem trükiseid ja käsikirjalisi materjale tema kohta.

Rein Loodus

Illustratsioon leidis tee eestikeelsesesse perioodikasse juba XIX sajandi kahekümnendail aastail ("Marahwa Näddala-Leht", 1821). Ent pidevamast arengust saab rääkida alles sajandi teisel poolel seoses rahvusliku kunsti ja kirjanduse arenemisega.

Tänapäeva mõistes illustreeritud ajakirjade teke seostub eelkõige 1878. a. asutatud "Meelejahutajaga", mis tüüpiliseks perekonnaleheks kujunenuna sisaldas palju illustratiivset materjali. Siin avaldas oma esimesed joonistused ka K. Raud.

Sajandivahetuse ja uue, XX sajandi alguse eesti ajakirjade välimumst mõjutas tugevalt juugend. Nii on "Rahva Lõbu-Leht" oma (enamuses küll laenatud) vinjettidega täiesti juugendliku välimusega ajakiri. Juugend annab tooni ka ajakirja "Linda" kujundusele. Aastail 1903-1905 koondus selle perekonnalehe ümber väike ring noori kunstnikke (M. Pukits, R. Lepik, G. Mootse, K.A. Hindrey jt.), kelle töö viljana kujunes "Lindast" esimene kunstiliselt kindlamate stiiliprintsiipide põhjal välja antud ajakiri Eestis.

Esimese vene revolutsiooni aegsed progressiivsed satii-rilehed andsid mõndagi tähelepanuväärset ka raamatugraafilisest aspektist, eelkõige on märgatav J. Lillienbachi lendlehtede ühtlane ja maitsekas kujundus.

Kasvavad esteetilised nõuded trükiste välimusele kajas-

tuvad "Noor-Eesti" väljaannetes, eelkõige viies albumis (1905-1915) ja aastail 1910-1911 ilmunud ajakirjas. Viimase kujundus vastas tõelise moodsa kirjandus- ja kunstiajakirja tasemele: iseloomulik on tüpograafilise ja kunstilise kavatsuse ühtsus ja terviklikkus, illustratiivse külje tugev kunstitase.

Mõningaid iseloomulikke jooni, huvipakkuvaid kunstilisi lahendusi leidub ka teiste ajakirjade ("Lasteleht" jt.) kujunduses; omaette kunstilis-kultuuriloolise löigu moodustab eesti kunstnike (G. Reindorff, G. Mootse jt.) osa oktoobri- eelsete aastate Peterburi ajakirjade kujundamisel.

"UUE ILMA" KAASTÖOLISTEST AASTAIL 1909-1940

Meelik Kahu

1. Kuni 1940. aastani ilmunud "Uue Ilma" numbrite bibliografeerimise lõpuleviimine Kirjandusmuuseumis ja suure hulga selles lehes kasutatud pseudonüümide avamine võimaldavad nüüd juba konkreetsemalt kõnelda Põhja-Ameerika eesti töölislehe kaastöolistest, neist, kes kuni 1940. aastani aitasid sisustada hiljuti 70-aastaseks saanud "Uue Ilma" veerge. Püüame anda neist ülevaate kolme perioodi kaupa.

2. Aastail 1909-1917 oli algul kaastöölisi vähe, kuid pärast H. Pöggelmanni asumist toimetajaks muutus nende pere arvukamaks, kaastööd aga revolutsiooniliselt järjekindlamaks ja vormilt mitmelaadsemaks. Silmapaistvaim kaastööline sel perioodil oli Nikolai Janson, kelle artiklid käsitlesid

Ühendriikide siseolukorra, sealsete eestlaste tegevuse, samuti Venemaa ja Eesti kõige mitmesugusemaid päevaprobleeme ja kes esines ka luuletuste ning vestetega. Üsna tihedaks kasvas kohalike kirjasaatjate võrk. Eeskätt paistsid silma kohalike eesti sotsialistlike seltside, hiljem osakondade sekretärid, kes informeerisid oma organisatsiooni tööst.

3. Aastail 1917-1933 kaastööliskond uuenes ja kasvas. Sooviti enam kirjasaatjaid väljaspoolt New Yorki, ka NSV Liidust. Kaastöölisi, kelle artiklid haarasid laia poliitiliste küsimuste ringi, oli terve rida, nagu F. Arenberg, A. Korknobel, T. Germ, P. Kiillaspea jt. Farmerite elu probleeme tõi ajalehte G. Norton (Arjakse). Rubriigiga, mis sisaldas sise- ja välissündmuste kommenteerivat ringvaadet, esinesid E. Carlson ja V. Saarkoppel. Kasvas selle kaastöö osatähtsus, mida saatsid need Ameerika eestlased, kes olid asunud elama Nõukogudemaale (P. Alp, J. Rauk jt.). Lisandus uusi kohalikke sõnumisaatjaid, sealhulgas E. Sulgerson San Franciscos ja G. Künnap Washingtoni osariigis.

4. "Uue Ilma" ajaloo III perioodiga aastail 1933-1940 algas uus etapp ka tema kaastöölise tegevuses, millele nüüd püüti anda organisatsiooniliselt kindlamat vormi. Eesti töölisklubide juurde moodustati kirjasaatjate ringid, alates 1933. aastast hakkasid toimuma nende ringide konverentsid. Kaastöölise arv kasvas ja kaastööde tase tõusis. Ajalehes endas kirjutati neil aastail üldse palju kaastöölisest ja kaastöölisetele, jagati neile ka praktilisi näpunäiteid. Suurt tähelepanu pöörati naiskirjasaatjate kasvatamisele; aastal 1934 hakkas ilmuma lisaleht "Naistööline". Kanada lehekülje

organiseerimine ei andnud loodetud tulemusi. Ikka jäi vähe- seks otsene kaastöö NSV Liidust ja kodanlikust Eestist.

5. Toimetaja Mihkel Nuka enda kõrval äratub tollel pe- rioodil erilist tähelepanu Kanada eestlase August Thomsoni laiaulatuslik ühiskondlik-poliitiline kaastöö. 1930. aastate teisel poolel jõudsid "Uude Ilma" ka kirjutised Hispaania kodusõjas võitlevatelt eestlastelt (J. Palu, V. Saarkoppel jt.). Aastal 1939 alustas J. Aswelt oma "Möttemõlgutusi" ja teeb seda veel tänapäevalgi. Suurt tähelepanu osutas "Uus Ilm" neil aastail kultuurialaste materjalide avaldamisele. Ilmus lühijutte ja luuletusi (E. Jungdorf, I. Merkson), kir- jutisi kujutavast kunstist (H. Tark, J. Sepp, V. Rannus) ja muusikast (J. Aswelt). Kohalike kirjasaatjate hulgas lisan- dus eeskätt mitmeid naisi. Väga aktiivselt töötab W. Koger- man Philadelphiast.

6. "Uue Ilma" esimesed kaastöölised olid 1905. a. re- volutsiooni tegelased, 1940. a. ajalehte tegi juba I maailma- sõja ajal sündinud põlvkond. Erinevad olid kaastööliste tee- mad, huvid ja võimed, kuid nad kõik aitasid Põhja-Ameerika eestlastele nende ajalehes kujundada tõe truud pilti neist endist ja rahutust maailmast nende ümber.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUSTEGEVUSEST

Mari Kalvik

Ettekanne annab ülevaate kirjandusliku, teadusliku ja üldkultuurilise organisatsiooni Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) tegevusest õpikute väljaandmisel kodanliku korra tingimustes.

Pearõhk on asetatud aastail 1929-1940 ilmunud õppekirjandusele. Sel ajal avaldati valdav osa EKS-i poolt väljaantud humanitaarala õpikuist ajaloo, eesti ja inglise keele alal.

Üleminek emakeelsele kooliõpetusele 1917. a. sügisel tõi kaasa kiireloomulise vajaduse eestikeelsete õpperaamatute järele, mis puudusid või ei vastanud uutele õppekavadele. Nõuti eesti kirjandusklassika uusväljaandeid, kuna koolides hakati õpetama eesti kirjandust. Tuli asuda ka maailmakirjanduse väljaandmisele, sest ulatuslikum tõlkekirjandus puudus või oli keeleliselt vananenud.

Seega olid kodanliku perioodi algusaastad kirjastustegevuseks soodsad. Soodsa konjunktuuri tõttu ei jäänud peaaegu ükski kirjastus õpikute väljaandmisest kõrvale. Neid avaldasid K.-Ü. "Rahvaülikool", Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, "Odamees", a.-s. "Varrak", o.-ü. "Noor-Eesti" Kirjastus jt. 1920. a. asutati spetsiaalselt kooliraamatute väljaandmiseks kirjastused "Kool" ja k.-ü. "Loodus". Ka EKS-i kirjastustegevus intensiivistus. Aastail 1907-1917 oli EKS tegutsenud kehval majanduslikul järjel ja kavatsused plaani-päraselt varustada koole omakeelse õppekirjandusega jäid realiseerimata. Anti välja ainult 11 õpikut, millest peaaegu pooled olid kooliõpetajate Oskar Perli (Pärli) ja Aleksander Bilowi koostatud aritmeetikaõpikud.

Kodanliku perioodi algusaastail loobus EKS-i koolikirjanduse toimikond õpikute kirjastamisest, jättes selle eelkõige erakirjastajate ülesandeks. Põhitähelepanu pöörati heatasemelise koolivälise lugemismaterjali väljaandmisele. Toimetus hakkas uuesti välja andma juba 1909. a. alustatud

sarja "Noorsoo Kirjavara" (endine "Nooresoo kirjavara"), kus aastail 1922-1928 avaldati laste ja noorte silmaringi avardamiseks 86 teost (varem oli ilmunud sarjas 50 raamatut). Õpilastele määratud lugemislektüüri kõrval andis EKS aastail 1918-1928 välja 22 õpikut - enamik neist humanitaarainetes. Esikohal olid Harald Põllu ja Elmar Muugi poolt koostatud eesti keele õpikud.

Õpikute väljaandmine hoogustus kodanlikus Eestis kolme-kümnendail aastail. EKS-i kirjastustegevusele mõjus soodustavalt 1929. a. kooli- ja rahvakirjanduse toimkondade ühendamise kirjandustoimkonnaks ja kirjastuskomisjoni loomine. Õpikute väljaandmist mõjutas aga eelkõige 1934. a. koolireform uute koolitüüpidega. Kehtestati uued õppekavad, mis esitasid uued nõuded ka õppekirjandusele. Põhilisteks kooliraamatute väljaandjateks reformijärgseil aastail (1934-39) olid kirjastused: k./o.-ü. "Loodus" (24,6 %), "Töökool" (16,1 %), EKS (14,6 %), "Noor Eesti" kirjastus (10,8 %), "Kooli-Kooperatiiv" (3,4 %) jt. Ülejäänud kirjastustele langes 30,5 % neil aastail ilmunud õpikuist. Õpikute kirjastamine oli majanduslikult tulus kordustrukkide tõttu. 1935. a. alates hakkas EKS plaanipäraselt avaldama põhiliselt keskkoolile määratud eesti keele, ajaloo, kirjanduse ja inglise keele õpikuid.

Õpikute kirjastamisest saadud kasumit kasutati seltsi teaduslike ja populaarteaduslike teoste ning ilukirjanduslike tõlketeoste avaldamiseks, mis nõudsid juurdemakse.

Kooliraamatute väljaandmiseks tuli taotleda 1924. a. loodud haridusministeeriumi kooliraamatute komisjoni luba

või soovitud õpikute koolides kasutamiseks. (Nimetatud komisjoni asemel loodi 1934. a. hariduse- ja sotsiaalministeeriumi juurde koolivalitsuse osakond ja 1938. a. õppe- raamatute komitee). Peaaegu igas õppeaines oli üheaegselt käibel mitu õpikut, mis tekitas võistluse kirjastuste vahel. Õpetamise taseme ühtlustamiseks ja õpikute süsteemi väljakujundamiseks eri koolitüüpides otsustatigi haridus- ministeeriumis iga õppeaine kohta kindlaks määrata koolidele kohustuslik standardõpik. 1936. a. tõstatatud standardiseerimise probleem tekitas ägedat poleemikat õpetajate, lastevanemate ja kirjastajate seas. Elköige asuti standardiseerima õpikuid matemaatika, eesti keele ja ka ajaloo alal. Mitmed kirjastused ("Loodus", "Kool", o.-ü. "Kultuurkoondis" ning EKS) püüdsid võimalikult kiiresti koostada uusi õpperaamatuid, et saada nende kui ainulubataivate trükiõigus. Küsimus kerkis eriti teravalt üles 1938-1939. aastal, kui ka EKS-is asuti võitlema õiguse eest anda välja mõnda standardõpikut eesti keele (koost. E. Muuk ja K. Mihk- la) ja ajaloo alal (koost. J. Konks). Vaatamata ettevalmis- tustele ei jõutudki kodanlikus Eestis õpikute standardiseerimiseni. Ka EKS-i koostatud õpikuid ei kinnitatud standard- õpikuiks. Siiski vähenes paralleelõpikute hulk, paranes õpi- kute kvaliteet. Enamasti muutus koolides ainuvalitsevaks mõ- ni juba olemasolevaist õpikuist.

Standardiseerimine aitas välja kujundada ka EKS-i kesk- kooliõpikute süsteemi eesti keele ja ajaloo alal. Soodusta- valt mõjus kirjastustegevusele seltsi oma trükikoja asuta- mine 1938. aastal. Õpikute kirjastamise kõrgpunkt saabuski

seltsis aastail 1938-1939. Seni eesti keele ja ajaloo alal kõige edukamalt õpperaamatuid avaldanud Kirjastus "Loodus" pidi neil aastail loovutama esikoha EKS-ile.

Üldse moodustasid õpikud EKS-i trükitoodangust aastail 1929-1940 peaaegu ühe neljandiku (24,2 %). Ilmus 96 õpikut. Kuid õppekirjanduse väljaandmist ei seadnud selts kunagi oma peaesmärgiks. Aastas ilmunud õpikute arv oli peaaegu alati väiksem kui ilukirjanduslike, teaduslike ja populaar-teaduslike trükiste arv. Õpikud valmisid EKS-i väljaandel (eriti eesti keele ja ka ajaloo alal) seltsi teadusliku töö otsese tulemusena. Seetõttu olid seltsi poolt avaldatud õpikud teaduslikult kaalukad, sisukad ja leidsid hea vastuvõtu.

Eesti keele õpikud valmisid EKS-i keeleteoimkonna juhtimisel. EKS-i poolt väljaantud eesti keele õpikute autoriteks olid 30-ndail aastail eelkõige Elmar Muuk, Karl Mihkla ja Mihkel Tedre.

1927. a. avaldas E. Muuk õpiku "Lühike eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus". See ilmus kaheksas trükis ja oli ainuke OS-i alusel normeeritud ametliku õigekeelsusega kooskõlas eesti keele grammatika. 1930. a. ilmus E. Muugi ja M. Tedre ühistööna "Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus", mis ilmus üldse kuues trükis. Vastavalt uutele õppekavadele hakkas EKS 1935. a. välja andma E. Muugi ja K. Mihkla koostatud õpikut "Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga", mis ilmus keskkooli viieks klassiks jagunemist silmas pidades viies osas. (I, II, III osa - 1935. a.; IV (üheks autoriks oli ka M. Tedre) ja V

osa - 1936. a.). Opiku iga osa ilmus mitmes kordustrukis. Selles oli senisest suurem rõhk asetatud harjutustele ja tööülesannetele.

Vaatamata paralleelõpikute olemasolule, võeti EKS-i poolt koostatud keskkooli keeleõpikud hästi vastu. Seda kinnitab ka 1938. a. haridusministeeriumi poolt korraldatud õpikute kasutatavuse uurimine Eesti linnade ja maakondade alg- ja keskastme koolides (vt. ORKA f. 1108, n. 4, s.-ü. 826).

Haridusministeeriumi soovil ja juhendite järgi koostati 1938. a. ilmunud E. Muugi "Eesti koolisõnaraamat". Keeleliselt toetus see VÕS-ile.

Ajalooõpikute väljaandmine seostub seltsi ajalootoimkonna tegevusega. Ajalootoimkonda kuulusid sel perioodil eelkõige kodanlikus Eestis erihariduse saanud ajaloolased, mitmeist neist kujunesid hiljem Nõukogude Eesti juhtivad ajalooteadlased. Nii oli ajalootoimkonna esimeheks 1929. aastast kuni Nõukogude võimu taaskehtestamiseni prof. Hans Kruus. Toimkonna koosseisu kuulusid teadlased ja pedagoogid Harry Moora, Richard Kleis, Peeter Tarvel, Jaan Konks jt., kes koostasid ka seltsi poolt väljaantavaid õpikuid. Vaatamata sellele, et ajalooõpikute autorid kuulusid demokraatlikult meelestatud intelligentsi hulka, tuli ajaloolase õppekirjanduse koostamisel paratamatult lähtuda valitsevast kodanlikust ideoloogiast. Valitsuse surve kajastus kooliprogrammides eriti pärast 1934. a. fašistlikku riigipööret, mis jättis oma jälje ka EKS-i poolt avaldatud ajalooõpikutele.

Keskkoolile määratud eesti ajaloo ja ka üldajaloo õpikute väljaandmine intensiivistus EKS-is 30-ndate aastate teisel poolel R. Kleisi juhtimisel tegutsenud ajaloo õppekirjanduse komisjoni töö tulemusena. Üheks viljakamaks ajalooõpikute koostajaks oli EKS-is ajalooõpetaja J. Konks.

30-ndail aastail olid põhilisteks võõrkeelte õpikute ja adapteeritud tekstide väljaandjaiks eesti koolidele kirjastused "Kool" ja "Loodus". EKS-i osa võõrkeelte õpikute väljaandmisel piirdus aastail 1934-1940 14 %-ga ja võõrkeelse ilukirjanduse osas 16,7 %-ga.

EKS orienteerus võõrkeeleõpikute väljaandmisel inglise keelele, mis muutus 1936. a. alates esimeseks kohustuslikuks võõrkeeleks kodanliku Eesti koolis.

Ilmusid inglise keelemehe ja pedagoogi Walter Ripmani koostatud inglise keele õpikud "A First English Book" (1927. a. 2 tr.) ja "A Second English Book" (1932. a. 2 tr.). Need olid eelistatumaiks õpikuiks kõigis eesti koolides, ilmudes mitmetes korduustrükkides.

Seoses inglise-eesti sõnaraamatu koostamisega kerkis EKS-is päevakorda sama teatmeteose avaldamine ka kooliväljaandena. 1936. a. ilmuski trükist Johannes Silveti poolt koostatud "Inglise keele põhisõnavara", aga 1939. a. Ida Veldre koostatud "Keskkooli inglise keele sõnavara".

Inglise keele õpikute kõrval avaldati ka rootsi ja prantsuse keele grammatikaid ja õpikuid.

Kirjanduse õpikuist on EKS-il teeneid koolikirjaniku ja kirjandusloolase Mihkel Kampmaa "Eesti kirjandusloo peajoonete" mitmete osade (I - 1912. a., II - 1913. a. ja IV

osa - 1936. a.) ja nende kordustrukkide avaldamisel.

Samuti anti EKS-i poolt 1939. a. välja gümnaasiumile ja üldsusele määratud "Euroopa kirjanduse peajooni" I-III kolmas trükk muudetud ja täiendatud kujul, mille koostas autorite kollektiiv Johannes Aavik, Harald Jänes, August Melessaar, Oskar Parlo ja Bernhard Sööt. Varasemad trükid oli avaldanud o/ü "Noor Eesti" Kirjastus.

Kuigi õppekirjanduse väljaandmine ei kuulunud EKS-i esmaste ülesannete hulka, moodustas õppekirjandus aastail 1907-1940 EKS-i poolt väljaantud raamatute hulgast umbes 16 %. Eriti tuleb hinnata EKS-i osa keskkooli eesti keele õpikute ja grammatikate koostamisel ja väljaandmisel.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI RAAMATUREKLAAM

Kalju Tammaru

Eesti Kirjanduse Seltsi tegevuse uurimisel pole seltsi reklaamialasele tegevusele seni erilist tähelepanu pööratud. Käesolevaga püütakse anda lühike ülevaade EKS-i reklaamialasest tegevusest, pöörates erilist tähelepanu iseisvalt ilmunud reklaamtrükistele.

Aastatel 1907-1940 tegutsenud Eesti Kirjanduse Selts andis mahuka panuse Eesti kultuurilukku, olles kirjastuseks, kelle kaudu jõudsid lugejani paljud väärtuslikud ilukirjanduslikud, teaduslikud ja populaarteaduslikud teosed.

Eksisteerides kapitalistliku konkurentsi tingimustes tuli EKS-il kasutada kõiki võimalikke vahendeid edukaks te-

gutsemiseks. Olulisel kohal oli reklaamtegevus, milles EKS pööras suurt tähelepanu reklaamtrükiste väljaandmisele ja levitamisele. Teadaolevail andmeil ilmus 147 reklaamtrükist, neist on autoril õnnestunud de visu tutvuda 141-ga.

Kuni 1920. a. alguseni ei osutanud EKS reklaamile erilist tähelepanu. Selle põhjuseks oli suhteliselt väike kirjastatud raamatute arv, keerukad majanduslikud ja poliitilised tingimused, vähene konkurents ning ka nõrk äri-line aparaat.

Pidevalt hakkas EKS reklaamtrükiseid välja andma alates 1926. a. Järjepidevaimateks kujunesid "Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmunud ja müügil olevate raamatute nimestik", mis hakkas ilmuma 1926. a. ja ilmus üksikute vahedega kuni 1940. a. ja "Uudisteosed", mis ilmus aastatel 1927-1937.

Positiivset mõju avaldasid seltsi reklaamtegevusele tema struktuuris 1929. a. toimunud muudatused, eelkõige kirjastuskomisjoni loomine. Reklaamtegevust aktiveeris ka H. Everti asumine büroojuhataja kohale, kuna reklaami organiseerimine kuulus seltsi büroo ülesannete hulka.

Seoses ettetellimiste süsteemi kasutuselevõtuga seeriaste ja mahukate üksikteoste levitamisel hakati välja andma seeriaste ja üksikteoste tutvustajaid. Nimetatud väljaanded tutvustasid peale konkreetse seeria või üksikteose sageli ka varasemaid väljaandeid ning tellimistingimusi. Uute tutvustusmeetodite tõttu ei peetud enam otstarbekaks välja anda mahukamaid pikemat ajavahemikku hõlmavaid uudisteoste

tutvustajaid. Ilmunud "Uudisteosed" I-VII kujunesid EKS-i silmapaistvamateks reklaamtrükisteks nii sisult kui ka kujunduselt. Eriti esinduslikuna ilmus "Uudisteosed" VII, millega ühtlasi tähistati EKS-i 30. aastapäeva.

Anti välja ka terve rida üksikuid raamatuid ning raamatute valimikke tutvustavaid väljaandeid.

Seoses oma raamatute odavmüükide korraldamisega alates 1935. a. hakkasid ilmuma ka spetsiaalsed odavate raamatute nimestikud, alates 1937. a. isegi mitmes erinevas variandis.

Tingituna reklaami mahu suurenemisest loodi 1937. a. EKS-i büroos reklaamiosakond, mille juhatajaks sai E. Just.

Enamik EKS-i reklaamväljaannetest ilmus heal paberil, sageli olid nad varustatud illustratsioonidega. Teoste tutvustamiseks kasutati rohkelt katkendeid ilmunud retsensioonidest. Oma sisukuselt ja kujunduselt olid Eesti Kirjanduse Seltsi reklaamväljaanded üle enamikust kodanlikus Eestis ilmunud teiste kirjastuste reklaamtrükistest ning suutelisemad võistleva K.Ü. "Loodus" kõrgetasemeliste reklaamväljaannetega.

Suurt tähelepanu pööras EKS ka ilmunud reklaamväljaannete levitamisele. Neid saadeti süstemaatiliselt koolidele, raamatukogudele, raamatukauplustele, samuti paljudele aktiivsematele tellijatele. Olenevalt tutvustatavast raamatust või raamatutest ulatus reklaamväljaannete tiraaž 200 eksemplarist kuni 35000 eksemplarini. Reklaammaterjalide levitamisel oli abiks spetsiaalne tellijate kartoteek, mis sisaldas andmed enam kui 30000 isiku ja organisatsiooni koh-

ta.

Reklaamtrükiste väljaandmise ja levitamiseks aitas EKS kaasa oma raamatute laiemale levikule, raamatu jõudmisele võimalikult paljude lugejateni.

EESTI NSV RIIKLIKU BIBLIOGRAAFIA MÕNINGAID ARENGUPROBLEEME

Elvine Uverskaja

1. Riikliku bibliograafia küsimused on muutunud eriti aktuaalseteks viimastel aastatel seoses bibliograafiategevuse optimeerimisega meie maal ning mitmete rahvusvaheliste programmide väljatöötamisega (UBA, UNISIST).

2. Eesti NSV-s on retrospektiivse riikliku bibliograafia probleemid põhiliselt lahendatud. Täielikult on registreeritud kogu Nõukogude Eesti trükitoodang. Lähemate aastate jooksul antakse välja ka puuduvad analüütilise bibliograafia aastakõited ("Artiklite ja retsensioonide kroonika" 1948-1951). On ilmunud rida koondnimestikke raamatute, perioodika, nootide ja graafiliste trükiste kohta.

Seega on käesoleval ajal eesti riikliku bibliograafia põhiprobleemid seotud jooksva bibliograafia arenguga.

3. Eesti NSV riikliku bibliograafia jooksväljaanneteks on 1946-st aastast ilmuv vabariigi trükitoodangut registreeriv "Raamatukroonika" ja 1952-st aastast ilmuv "Artiklite ja retsensioonide kroonika" (kuni 1954. aastani ilmus eraldi "Artiklite kroonika" ja 1950-1954 "Retsensioonide kroonika" aastaraamat), mis 1959-st aastast sisaldab ka "Nõukogude Es-

tonica" materjale. Vabariigi riikliku bibliograafia süsteemi kuulub ka 1971. a-st ilmuv "Bibliograafianimestike loetelu".

4. Täheamatel aastatel tuleb Eesti NSV riiklikul bibliograafial lahendada mitmed üleskerkinud probleemid, nagu: registratsioonibjekti laiendamine, eelkõige nn. mittetraditsiooniliste dokumentide osas (audiovisuaalsed vahendid); väljaannete süsteemi täiustamine, materjali valikupõhimõtete ning klassifikatsiooni täpsustamine; unifitseerimine ja standartiseerimine; väljaannete ettevalmistamise ja väljaandmise automatiseerimine jt.

5. Eesti NSV riikliku bibliograafia ülesandeks on täieliku ja operatiivse informatsiooni andmine vabariigi trükitoodangust. Ta on aluseks kõigile teistele bibliograafiaharudele ja raamatukogude teatmeteendindusele. Samuti on ta ka vabariikliku infosüsteemi oluline osa. Üleliidulise riikliku bibliograafia süsteemi ühe koostisosana kuulub ta aga ühelt poolt üleliidulisse teaduse ja tehnikainformatsiooni süsteemi ning teiselt poolt rahvusvahelisse Universaalse Bibliograafilise Arvestuse (UBA) programmi.

6. Seega võime Eesti NSV riiklikku bibliograafiat vaadelda kolmel tasandil: vabariiklikul, üleliidulisel ja rahvusvahelisel ning meie jooksva rahvusbibliograafia põhiprobleemide lahenduse määravad ära tema ülesanded ja funktsioonid igal nimetatud tasandil.

S i s u k o r d

	Lk.
K.Noodla. Raamat Tartu kodudes aastatel 1825-1850	3
H.Leirost ja H. Rõim. Eesti Kirjameeste Seltsi raamatu- kogu saatusest	7
L.Laidvee. Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatu- kogu fondide kujunemisest	8
R.Rõldmäe. Käsikirjaline lugemisvara XVIII sajandil ja XIX sajandi alguses	12
I.Hamburg. Eesti raamat vene bibliograafia- vahendites kuni XIX sajandi kesk- paigani	15
H.Kulpa. Udo Ivaski isiklikust arhiivist	20
E.Loojus. Eesti ajakirjade kujundamisest oktoobrieelsel perioodil	22
M.Kahu. "Uue Ilma" kaastöolistest aastail 1909-1940	23
M.Kalvik. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjas- tustegevusest	25
K.Tannaru. Eesti Kirjanduse Seltsi raamatu- reklaam	32
E.Uverskaja. Eesti NSV riikliku bibliograafia mõningaid arenguprobleeme	35

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР.

Литературный музей им. Фр. Р. Крейцвальда.

IX конференция по эстонскому книговедению 29 - 30 ноября
1979 г. Тезисы докладов. На эстонском яз. Редакционно-
издательский совет АН ЭССР.

Редактор Л. Лайдвез. Подписано к печати 16.II.79.

Бумага офсетная, 30x40/8. Печатных листов 2,5. Условно-
печатных листов 2,32. Учетно-издательских листов 1,22.

Тираж 500 экз. МВ-04106. Редакционно-издательский совет
АН ЭССР, Таллин, ул. Сакала, 3. Ротапринт АН ЭССР, Таллин,
ул. Сакала, 3. Заказ № 314.

Бесплатно.

Tasuta